

ТОВАР ОМБОРИДА ОМОНАТ САҚЛАШ ШАРТНОМАСИ ВА УНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Топилдиев В. –
ЎзМУ профессори, ю.ф.д.

Товар омборида омонат сақлаш муносабатлари бозор муносабатлари шароитига келиб янгича мазмун ва моҳият касб этқда. Зеро, хусусий мулкчиликка асосланган товар омборларининг вужудга келиши, омонат сақлаш муносабатларидаги давлат монополиясига барҳам берилиши хизмат кўрсатишнинг бу соҳаси тадбиркорлик фаолиятидаги рақобат, талаб ва таклиф қонуниятларининг амал қилишига шароит яратди.

Товар омборида омонат сақлаш шартномаси фуқаролик ҳуқуқи субъектларининг тадбиркорлик муомаласи фойдаланиладиган товарларни муайян муддатга сақлаб туриш хизматини расмийлаштирувчи ҳуқуқий восита ҳисобланади. [2] Омонат сақлашнинг бу тури одатда тадбиркорлик фаолиятининг бир кўриниши ҳисобланади. [3] Товар омборида омонат сақлаш муносабатлари тадбиркорлик фаолиятида кенг қўлланиладиган ва тадбиркорлик фаолияти субъектларига тегишли товарларни махсус сақлов жойларида муайян муддатга шикасциз, бус-бутун асраб туриш ва қайтариб бериш фаолияти сифатида тушунилади.

Бозор муносабатлари шароитида эса омонат сақлаш шартномаси янгича мазмун ва маъно касб этганлигини яна бир-бор таъкидлаб ўтиш лозим. Бу ҳолат биринчи навбатда омонат сақлашга нисбатан давлат монополиясига барҳам берилиши билан изоҳланса, иккинчидан хусусий мулкдорлар синфининг шаклланиши ва хизмат кўрсатиш турларининг ривожланиб бориши билан ҳам боғлиқдир. Шу билан бирга тадбиркорлик фаолиятининг кенг ривожланиши натижасида омонат сақлашга, айниқса унинг ўзига хос тури бўлган товар омборида омонат сақлашга нисбатан эҳтиёж туғилди. Дарҳақиқат, товар омборида омонат сақлаш тадбиркорлик фаолиятида мол-мулкни сақлаш, уни нобуд бўлиш хавфининг олдини олиш, ҳамда товарни сақлаш имкониятига эга бўлмаган тадбиркорларга қулайлик туғдиришда катта аҳамият касб этади. Айнан товар омборида омонат сақлаш орқали мулкдор мол-мулкнинг хавфсизлиги, унинг шикастланмасдан сақланиши кафолатланади. Бу эса ўз навбатида фуқаролик муомаласидаги товарлар алмашинувининг ўз вақтида амалга ошишига, шартнома интизомини ўз муддатида амалга оширилишига хизмат қилади.

Товар омборида омонат сақлаш муносабатлари мамлакатимизда ўтган асрнинг 20-30-йилларда омонат сақлашнинг алоҳида тури сифатида иқтисодий муносабатларда кенг қўлланилган бўлсада, 1963 йил қабул қилинган Ўзбекистон ССРнинг Гражданлик кодексида (40-боб) омонат сақлашнинг мазкур тури хусусида ҳеч қандай қоида белгиланмаган.

Омонат сақлашнинг мазкур тури хусусидаги нормаларни белгилаш вазифасини амалдаги Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси бажарган. ФКнинг 51-боби 3-§ товар омборида омонат сақлаш муносабатларига бағишланган бўлиб, унда 13 та модда ўз ифодасини топган.

Товар омборида омонат сақлаш биринчи навбатда ўзининг предмети билан омонат сақлашнинг бошқа турларидан фарқ қилади. Амалдаги қонунчиликка мувофиқ, товар - сотиш ва айирбошлаш фаолияти учун мўлжалланган маҳсулот ҳисобланади. Товар омбори ташкил қилишдан мақсад фақат бир шахсдан иккинчи шахсга ўтадиган ашёларнинг сақланишини таъминлаш эмас, балки ана шу ашёларнинг омборда турган пайтда уларнинг фуқаролик муомаласида ҳаракат қилиши учун шароит яратиш ҳам ҳисобланади. Товар омборига ашёсини сақлашга топширган шахс уларни келажақда сотишни мақсад қилади ва бунда товар омборининг ёрдамидан фойдаланиши мумкин бўлади.

Цивилист олимлар М.И.Брагинский ва В.В.Витрянскийларнинг фикрича, “товар омбори” атамасидаги энг муҳим унсур “товар” сўзи бўлиб ҳисобланади. Шу сабабли ФКда омонат сақлашнинг мазкур турини тартибга солишга қаратилган шартноманинг “омборда омонат сақлаш шартномаси” – деб номланиши мақсадга мувофиқ эмас. Зеро, юкхоналар ҳам омбор ҳисобланади, бироқ улар товар омбори бўла олмайди. Шу сабабли ҳам қонун

чиқарувчи товар оморидида омонат сақлаш муносабатларни ФКда алоҳида параграфда тартибга солишга ҳаракат қилган. Чунки, “товар” оморнинг фаолияти эмас, балки ушбу фаолиятнинг предметиدير. [4]

Ушбу фикрларга қўшилган ҳолда товар оморни фаолиятининг мақсади айнан тадбиркорлик фаолиятининг объекти бўлган товарларни сақлаш ҳисобланишини ва бундай фаолиятни амалга ошириш давомидида товар фуқаролик муомаласига киритилиши учун доимо юк топширувчида доимо имконият бўлиши билан белгиланади.

ФКнинг 901-моддасига мувофиқ, тадбиркорлик фаолияти сифатида товарларни сақлайдиган ва сақлаш билан боғлиқ хизматларни кўрсатадиган ташкилот товар оморни дейилади. Бунда бошқа хизматлар деганда, товар оморининг асосий фаолияти бўлган сақлаш хизматида қараганда иккиламчи аҳамиятга эга бўлган хизматлар тушунилади. Бирок, бу хизматлар ҳам сақлаш билан боғлиқ бўлиши лозим. Улар жумласига товарнинг хусусиятини сақлашга қаратилган бир қатор тадбирлар, ташиш ва экспедиция хизматларини кўрсатиш киради. Шу билан бирга товар оморининг тадбиркорлик фаолияти оморда сақланаётган товарларни ўз номидан сотишида ифодаланади. Зеро, ФКнинг 904-моддасида товар оморининг товарни сотиш ҳуқуқи мавжудлиги белгиланади.

Шу маънода С.Н.Ландкоф ва М.В.Зимелеваларнинг фикрлари анча ўринли ҳисобланади. Зеро, ушбу муаллифлар товар оморидида омонат сақлаш шартномасини “айтиб туриб тузиладиган шартномалар” жумласига киритишгани ҳолда, товар оморидида омонат сақлаш муносабатлар формуляр ҳуқуқдан фойдаланиши билан бирга ўзининг шартномавий табиатини сақлаб қолишини таъкидлашади. [5] Дарҳақиқат бугунги кунда ФКнинг 360-моддасида “қўшилаётган” томонга берилган кафолатларга қарамасдан, формуляр муносабатларга асосланган шартномаларда, хусусан товар оморидида омонат сақлаш муносабатларида шартномалар эркинлиги тамойили сақланиб қолади. [6]

Айрим тадқиқотчиларнинг фикрича, омонат сақлаш шартномаси – беғараз шартнома бўлиб юкни сақловчи ўзига топширилган ашёни худди ҳақиқий эгасидек авайлаб сақлаши лозим. Агар мабодо эҳтиёзлик оқибатида юк сақловчи ашёга қўполлик билан шикаст етказган ҳолда унга жавобгар бўлади. Юрист Гайнинг эътирофи этишича, юк сақловчи (депозитарий) қандай одам билан шартнома тузаётганини яъни, ҳалол, виждонли инсонми ёки нопок фирибгарми - буни яхши тушуниши зарур.[7]

Товар оморидида омонат сақлаш, омонат сақлаш мажбуриятининг муҳим бир тури сифатида қуйидагилар билан изоҳланади:

Товар оморидида омонат сақлаш шартномаси хўжалик муомаласида муҳим аҳамиятга эга;

Бу шартноманинги ўзига хусусиятлари, унинг жуда кўп вақт мобайнида миллий ҳуқуқ тизими ва халқаро савдо анъналарини синтез қилиш натижасида вужудга келганлигидир.

ФКнинг 903-моддасига мувофиқ, оморда омонат сақлаш шартномаси бўйича товар оморни (сақловчи) товар эгаси (юк топширувчи) томонидан ўзига топширилган товарларни ҳақ эвазига сақлаш ва уларни тўлиқ ҳолича қайтариб бериш мажбуриятини олади. Мазкур тарифдан ушбу шартноманинги қуйидаги зарурий шартларини ажратиш мумкин:

1. Шартноманинги ўзига хос предмети бўлиб – “товарлар” ҳисобланади. Юқорида таъкидланганидек шартнома предмети товар бўлиши индивидуал белгиланган ёки турга хос аломатлари билан белгиланган ашёларни вазият тақозосидан келиб чиқиб, нафақат одатдаги тартиб асосида балки, омор учун хос бўлган тартиб (товар оморининги сақлаш учун топширилган товарларни тасарруф этиш ҳуқуқи) га кўра сақлаш имконини беради.

2. Мазкур шартноманинги субъектив таркиби ўзига хос ҳисобланади. Товар оморни ишлаб чиқариш фаолиятида худди юридик шахс (ва яна якка ишлаб чиқарувчи) сифатида намоён бўлади. Чунки, унинг фаолияти савдо соҳасида муомалада бўладиган товарларни сақлашдан иборат. Шунинги асосида махсус товар оморни ва умумий фойдаланишдаги оморни фарқлаш керак. Яна, жамоат шартномаси бўйича ишлайдиган товар оморни ҳам мавжуд. Унинг фаолияти намунавий шартларга асосан шартнома тузишни хоҳлаб мурожаат қилган шахс билан шартнома тузиб, ашёни сақлашга қабул қилишга мажбурилик билан

белгиланади. Агар умумий фойдаланишдаги товар омбори ашёни қабул қилишнинг имкони йўқлигини исботлаб берса, у қонуний тартибда қабул қилмаслиги мумкин.

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, товар омборида омонат сақлаш шартномасига ФКнинг 903-моддасида берилган таъриф ушбу муносабатларни етарли даражада ўзида ифода эта олмаган. Зеро, мазкур моддадаги таърифда шартноманинг иккинчи томони бўлган юк топширувчининг мажбуриятлари белгиланмаган. Мазкур камчиликни бартараф этиш мақсадида товар омборида омонат сақлаш шартномасига нисбатан қуйидагича таъриф бериш мақсадга мувофиқдир:

- товар омборда омонат сақлаш шартномаси бўйича товар омбори (сақловчи) товар эгаси (юк топширувчи) томонидан ўзига топширилган товарларни ҳақ эвазига сақлаш ва уларни тўлиқ ҳолича қайтариб бериш мажбуриятини олади, юк топширувчи эса белгиланган муддатда ўзига тегишли товарлар қайтариб олиш ва шартномада кўзда тутилган ҳақни тўлаш мажбурияти олади. Мазкур таъриф ФКнинг 903-моддаси берилган таърифдан фарқли равишда икки томонлама характерга эга бўлган товар омборида омонат сақлаш шартномасининг иккинчи томони бўлган юк топширувчининг ҳам мажбуриятини белгилайди ва шу орқали товар омборида омонат сақлаш муносабатларидаги ҳуқуқий эквивалентлик (тенгликни) таъминлайди.

ФК шартномада омонат сақловчи сифатида тадбиркорлик фаолиятини амалга оширувчи субъект бўлишини таъкидлайди. Бу эса товар омбори сифатида шартномада тижоратчи юридик шахслар билан бирга тижоратчи бўлмаган юридик шахслар ҳам иштирок этиши мумкинлигини белгилайди. Тижоратчи бўлмаган ташкилотлар агар омонат сақлаш фаолияти уларни ташкил этиш мақсадига мос келса товар омборида омонат сақловчи бўлишлари мумкин.

Тижоратчи бўлмаган ташкилотлар ва тижоратчи ташкилот бўлсада, ҳуқуқ лаёқати чекланган юридик шахслар (унитар корхоналар ва бошқа ташкилотлар) нинг товар омборида омонат сақлаш муносабатларидаги омонат сақловчи сифатидаги иштироки хусусида фикр юритганда, мазкур фаолиятнинг икки тури мавжудлигини (сақлаш ва товарларни фуқаролик муомаласига киритиш (сотиб, гаровга қўйиш ва шу кабилар)) эсдан чиқармаслик лозим. Шу сабабли омонат сақловчи томонидан товарларни тасарруф этиш фаолияти товарнинг махсус ҳуқуқ лаёқати доирасидан четга чиқади.

Товар омборида омонат сақлаш шартномасида юк топширувчи сифатида тадбиркорлик фаолиятини амалга ошираётган ва топширган ашёси товар сифатида эркин фуқаролик муомаласига киритилиш кўзда тутилган шахслар иштирок этади.

3. Товар омборида омонат сақлаш муносабатлар омонат сақлаш шартномасининг бошқа турларидан фарқли равишда фақат ҳақ эвазига амалга оширилади. Агар товар омборида омонат сақлаш текинга амалга оширилиши кўзда тутилса, бу муносабатлар ФКнинг 51-боби 3-§ нормалари билан тартибга солинмайди. Омонат сақлашнинг бу турига нисбатан омонат сақлаш шартномасининг умумий қоидалари татбиқ этилади.

Товар омборида омонат сақлаш шартномаси ёзма шаклда тузилиши лозим. Агар омборда сақлаш шартномасини тузиш ва товарни омборга қабул қилиб олиш омбор ҳужжати билан тасдиқланган бўлса, омборда омонат сақлаш шартномасининг ёзма шаклига риоя қилинган ҳисобланади (ФКнинг 903-моддаси 2-қисми).

Омбор ҳужжатлари жумласига икки қисмли омбор гувоҳномаси, оддий омбор гувоҳномаси ва омбор паттаси киради. Ушбу уччала ҳужжат ҳам гарчи, фақат бир тараф - омонат сақловчининг эрк-иродасини ифодаласада, шартноманинг ёзма тузилганлигин тасдиқлайди, чунки, иккинчи тараф – товар эгаси ўз навбатида шартнома тузиш тўғрисидаги ўз эркини сақлашга топширилган товар эвазига тегишли ҳужжатни қабул қилиш орқали ифода этади. [8]

Сақлашнинг бу тури бошқа шартномаларни расмийлаштиришдан тубдан фарқ қилади. Кўп йиллар мобайнида ривожланган мамлакатларда товарларни тартибга солувчи ҳужжатлар ҳақида назариялар ва амалиётлар кенгайди. Булар билан бир қаторда омборда сақлаш шартномалари ҳам ривожланди.

Омбор ҳужжати ўзининг белгиланган мақсадига кўра қуйидагича бўлади:

- товар омборида сақлаш шартномасининг тугаганлиги факти ёзма шаклда бўлади;
- товар омборига товарни қабул қилинганлик факти;
- товарни қайтиб олиш муддати тугаши биланоқ ёки биринчи талабдаёқ қайтариб олиш ҳуқуқи.

Умуман олганда товар омборида омонат сақлаш муносабатлари омонат сақлаш шартномасининг бошқа турларидан ўзининг хусусиятлари билан ажралиб туради ва тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишда кенг қўлланилади. Шу муносабат билан хизмат кўрсатишнинг мазкур турини тартибга солувчи қонун ҳужжатларини такомиллаштириш, товар омборларининг ҳуқуқий мақомини белгилаш, омонат сақлаш топширилган товарларни тасарруф этиш билан боғлиқ муносабатларни тартибга солиш изчиллигини таъминлаш, ушбу институтнинг ўзига хос хусусиятлари профессионал сақловчи иштироки, омбор ҳужжатларининг мавжудлиги ва жавобгарликнинг юқори даражаси унинг амалиётда кенг қўлланилишига замин яратади. Шу боис, товар омборида омонат сақлаш муносабатларини ҳуқуқий жиҳатдан такомиллаштириш бозор иқтисодиёти ривожини учун бугунги куннинг долзарб вазифаларидан биридир.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 апрелдаги Ф-5464-сонли фармойиши. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 06.04.2019 й., 08/19/5464/2891-сон).
2. Кабалкин А.Ю. Сфера обслуживания: гражданско-правовое регулирование.-М.:1972.-38-48 с.
3. Акаева М. Омонат сақлаш шартномасининг тушунчаси ва аҳамияти//ТДЮИ ахборотномаси.2006.№5.-Б.35.
4. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг.-М.:Статут, 2002.-768 с.
5. Ландкоф С.Н. Торговые сделки. Теория и практика. -Харьков:1928.-324 с.; Зимелева М.В. Поклажа в товарных складах.-М.:Финиздат, 1927. -3 с.
6. Танага А.Н. Принцип свободы договора в гражданском праве России. -Санкт-Петербург. Юридический центр Пресс.2003. –79 с.
7. Топилдиев В.Р. ва бошқалар Рим ҳуқуқи. Ўқув қўлланма. –Т., «Ҳуқуқ адабиётлари нашри» 2022. 204 б.
8. Новик М. Проблемы обращения складских свидетельств//Хозяйство и право.2001. №4.-С.55.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада товар омборида омонат сақлаш шартномасининг ҳуқуқий табиати, унинг фуқаролик-ҳуқуқий институт сифатидаги ўрни, хусусиятлари, шартнома шакли, шунингдек, томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: товар омбори, омонат сақлаш, шартнома, товар, сақловчи, топширувчи.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется правовая природа договора складского хранения, его роль как гражданско-правового института, его особенности, форма договора, а также права и обязанности сторон.

Ключевые слова: товарный склад, депозит, договор, товары, хранитель, грузоотправитель.

RESUME:

This article analyzes the legal nature of a warehouse storage agreement, its role as a civil law institution, its specific features, the form of the agreement, and the rights and obligations of the parties.

Key words: warehouse, deposit, agreement, goods, custodian, shipper.